

Подобная датировка, в общем, не противоречит времени функционирования крупных зарубинецких могильников (Корчеватовского, Пироговского, Суботовского), устанавливаемая на основании сопоставления найденных здесь фибул и других предметов.

Р. О. ЮРА

Найдавніші традиції у плануванні східнослов'янського народного житла

Народне житло є одним з елементів матеріальної культури, який найбільш яскраво відбиває різні сторони господарського і суспільного життя людини, рівень його розвитку. Розміри жител і господарських споруд, їх планування і будова дозволяють зрозуміти сімейні, а іноді й соціальні відносини. По житлових і господарських спорудах можна скласти певне уявлення про рівень розвитку продуктивних сил у суспільстві. Вивчення народного житла цікаве також і з точки зору історії архітектури.

Сучасне народне житло росіян, українців, білорусів пройшло тривалий шлях розвитку. Незважаючи на відмінності між житлами східнослов'янських народів, спостерігається ряд спільних рис, які дають змогу простежити їх спільну стародавню основу. У галузі матеріальної культури житло є дуже стійкою етнічною ознакою, яка протягом століть зберігає характерні особливості. З багатьох загальних рис російського, українського і білоруського народного житла, які можна було б віднести до епохи давньоруської народності і навіть до більш ранніх часів, для розгляду обрана лише одна з основних — простеження найдавніших традицій у горизонтальному членуванні. Як відомо, план є найбільш яскравим показником спільності народного житла на всіх етапах історичного розвитку. Поряд з писемними і графічними джерелами дуже важливі матеріали для історії народного житла, особливо для найдавніших часів, дає археологія. Археологами здобуто великий фактичний матеріал з історії східнослов'янського житла. Проте слід зауважити, що археологічні дані дають змогу судити, в основному, про нижню частину жител, про їх план і лише частково про конструктивні особливості будови стін, перекриття тощо. Недостатня збереженість жител змусила зупинитись на розгляді саме найдавніших традицій у горизонтальному членуванні народного житла.

У XVIII—XX ст. у росіян, українців і білорусів існувало три типи народного житла: однокамерне, двокамерне і трикамерне. Однокамерні житла в XIX ст. зустрічалися вже досить рідко. Частіше можна було помітити ряд перехідних форм від однокамерного до двокамерного, які переконливо свідчили про виникнення сіней з легкої прибудови і навіть-сам перед входом в житло¹.

Двокамерне житло у XVII—XIX ст. було найбільш поширеним типом в багатьох областях Росії, Білорусії і північній Україні².

Трикамерне житло, тобто будівля з двома житловими приміщеннями чи одним житловим і одним господарським з двох боків сіней, в дореволюційний час переважало далеко не скрізь³.

Російська назва цього житла — «связь». В українців таке житло

¹ Е. Э. Бломквист. Общие черты в крестьянском жилище русских и украинцев.— СЭ, № 4. М., 1954, стор. 26—27.

² Там же, стор. 27.

³ Иого ж. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов.— Восточно-славянский этнографический сборник. М., 1956, стор. 143.

дуже характерно визначалось як «дві хати через сіни» або «хата на дві половини». Однокамерне житло найбільш просте за плануванням. Воно, безсумнівно, було основним типом житла на східнослов'янській території вже на початку нашої ери.

Однокамерною була переважна більшість жител східнослов'янських племен середини і другої половини I тисячоліття н. е. Вона властива і для давньоруських жител X—XIII ст. І пізніше, в XIV—XVI ст. воно лишалось панівним. Лише поступово протягом XVII—XVIII ст. його витіснили двокамерні та трикамерні житла.

Як відомо, на території східних слов'ян з найдавніших часів співіснували дві основні групи — житла-напівземлянки і наземні, що мали два основні конструктивні типи: стовповий і зрубний. Ці дві основні групи житла розвивались за часів Київської Русі і після татаро-монгольської навали. Ускладнення планування житла, тобто збільшення числа житлово-господарських приміщень було характерним для обох груп. Воно розвивалось у двох напрямках: відгородження внутрішнього простору на окремі приміщення і розширення житла шляхом прибудови нових приміщень.

Поряд з давньоруськими напівземлянковими житлами і господарськими спорудами, розташованими неподалік від них, археологами відкрито ряд напівземлянок, які мали більш складне планування. Так, на посаді стародавнього Чернігова (Третяку) В. А. Богусевич у 1949 р. відкрив дві напівземлянки XII—XIII ст. з двома камерами⁴. Перше з цих жител мало велике (4×5 м) і мале (2,5×1,75 м) приміщення, які прилягали одне до одного. У великому приміщенні знаходилась піч; мале приміщення печі не мало і було, певно, коморою.

Друге житло, заглиблене у материк на 0,7—0,9 м, мало стовпову конструкцію стін. До квадратного житлового приміщення (4×4 м) з піччю прилягало невелике (2,5×2,5 м) квадратне приміщення без печі, що використовувалось, треба гадати, як комора.

Подібні напівземлянкові житла кінця X — початку XI ст. були і в Пліснеську⁵. Тут до двох жител примикало по одному господарському приміщенню (площю близько 12 м²). Звертає на себе увагу та обставина, що примикаючі одне до одного приміщення не з'єднувались кутками і мали різні рівні долівок. У Пліснеську були відкриті також дві двокамерні напівземлянки, у яких обидва приміщення були житловими.

У 1949 р. М. К. Каргер розкопав у Києві на території Михайлівського монастиря напівземлянкове житло кінця XII — початку XIII ст., яке складалось з двох впритул прилеглих одне до одного приміщень⁶. В більшому з них (3,5×2,4 м), яке мало стовпову конструкцію, печі не було. Піч знаходилась у меншому приміщенні (3,0×2,2 м), проти східчастого входу. Як і в пліснеських житлах, ці приміщення не з'єднувались кутами, і різниця в рівнях їх долівок складала 0,26 м⁷.

Неподалік від описаного житла Г. Ф. Корзухіною у 1940 р. відкрито ще одне напівземлянкове житло, яке також складалось з двох приміщень⁸. Вони не тільки впритул прилягали одне до одного, але, як зазначав дослідник, мали навіть спільний конструктивний стовп. Менше приміщення було квадратне (3,5×3,5 м), стовпової конструкції. Майже в центрі житла виявлено залишки печі. У північно-західному кутку житла,

⁴ В. А. Богусевич. Археологічні розкопки в Чернігові в 1949 та в 1951 рр.— АП, т. V. К., 1955, стор. 7, 8.

⁵ М. П. Кучера. Древний Пліснеськ.— АП, т. XII, К., 1962, стор. 22.

⁶ М. К. Каргер. Новые данные к истории древнерусского жилища.— КСИИМК, вып. XXXVIII. М.—Л., 1951, стор. 5—7.

⁷ Г. Ф. Корзухіна не без підстав не виключає можливості, що відкрите М. К. Каргером напівземлянкове житло є лише підвальним приміщенням двоповерхової споруди (Г. Ф. Корзухіна. Новые данные о раскопках В. В. Хвойки на усадьбе Петровского в Киеве.— СА, XXV. М., 1956, стор. 328).

⁸ М. К. Каргер. Древний Киев, т. I. М.—Л., 1958, стор. 316—320.

напевно, знаходилась невелика комора, про що свідчать ямки від кілочків, поруч з якою у північній стіні простежено вхід.

Друге, більше приміщення прямокутної форми (7,5×3,5 м) не примикало кутами до першого. Рівень долівок такий же. У східній частині житла розташовувалась піч. Щодо конструкції більшого приміщення існує дві думки: Г. Ф. Корзухіна вважає, що воно мало стовпову конструкцію, М. К. Каргер — зрубну⁹.

Напівземлянкове житло стовпової конструкції з двома камерами відкрите В. Й. Довженком на Щучинському городищі¹⁰. Житлове приміщення з піччю мало площу 17 м². До нього примикали сіні площею 12 м². Долівка сіней залягала на 0,4 м вище за долівку житлового приміщення. У внутрішній перегородці вдалося простежити залишки дверей, які знаходились проти східчастого входу до сіней.

Подібне напівземлянкове житло, яке складалося з хати і сіней, що сполучалися між собою, було виявлене у Вишгороді¹¹. На жаль, цей житловий комплекс погано зберігся. Одне з напівземлянкових жител, відкритих на Малому городському городищі, з двома майже однаковими за площею приміщеннями (3,6×3,0 і 3,4×3,0 м), з'єднаними проходом завширшки 1,1 м¹². В одному з них була піч. У городській двокамерній напівземлянці стовпової конструкції (XVII ст.) житлове приміщення прямокутної форми (3,5×2,95 м), а господарське — ованої (3,2×1,45 м)¹³. Вони не з'єднані між собою кутами. Долівка господарського приміщення залягала на 0,35 м вище від долівки житла. У господарському приміщенні виявлено залишки печі і зернову яму. Напівземлянкове житло, розділене на дві частини поперечною стінкою, трапилось під час розкопок В. В. Хвойки в 1907 р. на садибі М. М. Петровського у Києві¹⁴. Дослідник датував його X—XI ст. Така ж напівземлянка з дерев'яною перегородкою відкрита і в Старій Рязані¹⁵.

Розкопками В. К. Гончарова у 1949 р. на Колодяжинському городищі виявлене напівземлянкове житло XII—XIII ст., що складалося з двох, майже однакових за площею (3,1×3,5 м і 3,1×3,6 м) приміщень¹⁶. Камери з'єднувались між собою проходом шириною 1,25 м, який було вирізано в лесовій стінці-перегородці. Східчастий вхід знаходився у південно-східному кутку південної камери. Кожне приміщення мало піч і, очевидно, обидва були житловими.

Схожа двокамерна напівземлянкова споруда X—XI ст. була розкопана О. Ф. Дубиніним у Суздалі¹⁷. Різниця полягає в тому, що тут житлове приміщення з піччю (4,0×2,4 м) з'єднувалось проходом з господарським (6×6 м), в якому і знаходився вхід до житла.

Проходи між камерами у колодяжинському і суздальському напівземлянкових житлах можна розглядати як своєрідні коридори-сіні. В основі ці житла є прототипами трикамерних жител з етнографічними типами пов'язані: хата+сіні+хата і хата+сіні+кліть. У 1909—1910 рр. в Білгородці під Києвом В. В. Хвойкою були відкриті поряд з двома зви-

⁹ М. К. Каргер вважає, що ця споруда є першим прикладом зрубних будівель, про існування яких у Києві та інших південноруських містах відомо з писемних джерел, але які до цього часу не були виявлені розкопками (М. К. Каргер. Вказ. праця, стор. 318).

¹⁰ В. Й. Довженок. Древнерусские городища на среднем Днепре.— СА, № 4. М., 1967, стор. 264—265.

¹¹ В. Й. Довженок. Огляд археологічного вивчення древнього Вишгорода за 1934—1937 рр.— Археологія, т. III. К., 1950, стор. 70.

¹² Р. І. Визжев. Будівлі «Малого городища» X—XIII ст. в с. Городську.— АП, т. XII. К., 1962, стор. 136.

¹³ Там же, стор. 140—142.

¹⁴ М. К. Каргер. Древний Киев, т. I, стор. 291.

¹⁵ Е. Э. Бломквист. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов.— Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956, стор. 236.

¹⁶ Р. О. Юра. Древний Колодяжин.— АП, т. XII. К., 1962, стор. 86, 87.

¹⁷ А. Ф. Дубынин. Археологические исследования г. Суздаля (1936—1940).— КСИИМК, в. XI. М., 1945, стор. 92, 93.

чайними двокамерними напівземлянками два житла більш складної конструкції¹⁸. Перша з цих споруд (7,8×4 м) складалася з двох приміщень, що були відокремлені дерев'яною стінкою, обмазаною глиною. В протилежних кінцях приміщень розташовувались печі. В одному з них, крім печі, знаходилось вогнище. До одного з приміщень з північної сторони примикала невеличка прибудова типу сіней, ширина якої дорівнювала ширині усього приміщення. Рівень підлоги прибудови на 0,3 м вищий від підлоги житлових приміщень. Прибудова з'єднувалась з приміщенням трьома земляними східцями.

Розміри другої будівлі становили 6,75×4,45 м. Вдалося встановити, що вона мала стовпову конструкцію. Дерев'яна перегородка поділяла споруду на дві майже рівні частини. В одному з приміщень знаходились піч і господарська яма. Із західного боку до житла примикали сіни (3,35×1,4 м), підлога яких залягала вище долівки житлових приміщень на 0,9 м. Подібні напівземлянкові будівлі були розкопані В. В. Хвойкою в 1907—1908 рр. на садибі М. М. Петровського в Києві¹⁹. Два приміщення цих будівель розміщувались у викопаних в материк котлованах, а третє було наземним або лише трохи заглибленим у землю. На відміну від білгородських, тут наземні приміщення не могли бути сіньми, оскільки в них розміщувались печі. Вивчаючи виписки з щоденника В. В. Хвойки, Г. Ф. Корзухіна дійшла висновку, що два з відкритих ним житла були двоповерховими²⁰. Запропонована Г. Ф. Корзухіною реконструкція жител, відкритих В. В. Хвойкою в Києві, була піддана гострій критиці з боку М. К. Каргера, який, проте, утримався від їх інтерпретації²¹. Нам відомі і трикамерні напівземлянкові житла, приміщення яких були заглиблені. Так, у 1936 р. було відкрито напівземлянкове житло XII—XIII ст. в Суздалі, що мало три з'єднаних між собою однакових за площею (2×2 м) приміщення²². Середне з них найглибше, а крайні менш заглиблені; у середньому та східному приміщеннях знайдено вогнища (печі?).

У 1960 р. на давньоруському городищі Іван-гора В. К. Гончаровим виявлена велика споруда, заглиблена у материк на 0,7 м, що складалася з трьох приміщень, з'єднаних між собою проходами²³. Південна камера (3,1×2,3 м) мала стовпову конструкцію і використовувалась, певно, як господарське приміщення, оскільки в ній не було печі. Конструкцію середньої камери (3,2×4,2 м) встановити не вдалось. В одному з її кутків розташовувалась піч. Північна, найбільша камера (4,0×3,3 м) мала зрубну конструкцію. В ній знаходилось дві печі. Проте ці трикамерні будівлі не можна назвати трикамерними житлами в сучасному розумінні слова, бо їх планування не відповідає жодній з етнографічних схем пов'язі.

Судячи з археологічних матеріалів, основна маса давньоруських наземних жител також була однокамерною. Проте виявлено ряд двокамерних і трикамерних жител. У 1967 р. (у Києві вул. Велико-Житомирська, 14) В. Д. Дяденком відкрито наземне житло XI—XII ст., що мало стовпову конструкцію. До північно-східного кутка житла (4/7×3,7 м) були прибудовані невеличкі сіни (1,7×1,4 м) з входом.

Наземне стовпове житло XII—XIII ст., що складалося з житлового приміщення з піччю (4×4 м) і сіней (3×2 м), розкопане В. Й. Довжен-

¹⁸ В. В. Хвойка. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам). К., 1913, стор. 85—88.

¹⁹ Г. Ф. Корзухина. Новые данные о раскопках В. В. Хвойки на усадьбе Петровского в Киеве.— СА, XXV, стор. 324—329.

²⁰ Там же, стор. 326—329.

²¹ М. К. Каргер. Древний Киев, т. I, стор. 180.

²² Н. Н. Воронин. Раскопки 1936 г. в Суздале.— Археологические исследования в РСФСР 1934—1936 гг. Краткие отчеты и сведения. М.—Л., 1941, стор. 95—96.

²³ В. К. Гончаров. Древньоруське городище Іван-гора.— Археологія, т. XVI. К., 1964, стор. 127.

ком на Щучинському городищі²⁴. Характерно, що сіни були прибудовані до житлового приміщення у вигляді трьох стін. Можливо, вони являли собою тристінний зруб на підставках, відомий з етнографічних матеріалів²⁵.

Двокамерне наземне житло-майстерню гончара XI ст. досліджено П. П. Толэчком в 1967 р. на схилі Старокиївської гори у Києві. Будівля мала стовпову конструкцію і складалася з житла (3,0×2,7 м) і великої прибудови (4,0×3,5 м), що мала, певно, господарське призначення. В одному з кутків житла знаходилась гончарська піч.

На давньоруському поселенні X—XV ст. поблизу с. Комарівка Переяслав-Хмельницького р-ну Київської області в 1965 р. А. І. Кубишевим розкопане наземне стовпове житло XII—XIII ст., яке складалося з трьох приміщень. Житлове приміщення з піччю (3,0×2,4 м) з'єднувалось з господарським (3,8×3,7 м) за допомогою проходу, шириною близько 1,2 м.

У Чернігові поряд із згаданими вище напівземлянковими двокамерними житлами в 1961 р. В. А. Богусевич відкрив залишки наземного з двох приміщень²⁶. Він зазначив, що житлове приміщення мало зрубну конструкцію, а господарське було зроблене з тонких колод, заглиблених у материковий лес. До житла прилягала невеличка споруда, можливо, навіс.

На Райковецькому городищі спостерігалось чергування невеликої кліті з піччю (3,2×2,7 м) і більшої без печі (4,2×2,7 м), які з'єднувались між собою проходами²⁷.

Дослідник правильно вважає, що кожна сім'я займала дві кліті, менша з яких служила кухнею, а більша — житлом²⁸.

Певна закономірність у чергуванні великих і малих клітей, та клітей з печами і без печей простежена і на Колодяжинському городищі²⁹.

Ці факти дозволяють розглядати житлові кліті Райковецького і Колодяжинського городищ як своєрідні двокамерні житла, хоч вони і не були окремим типом наземного зрубного житла, а тільки оригінальним використанням дерев'яних конструкцій, розміщених всередині земляного валу.

Двокамерні наземні зрубні житла епохи Київської Русі виявлені значною кількістю в містах, розташованих у лісовій смузі. Найбільше їх відомо в Новгороді. Тут в шарах X—XIII ст. трапилося 24 житла, що складалися з хати і сіней^{29а}. У Старій Ладозі виявлено вісім жител з сіньми³⁰. Характерною особливістю жител Старої Ладого IX—XI ст. було те, що їх сіни часто використовувались як хліви і сінники³¹. Такі ж зрубні хати з прибудованими сіньми і хлівами XII—XIII ст. були знайдені в Пскові³². Звертає на себе увагу розкопана в шарах XII ст. хата-п'ятистінка, яка ділилась поперечною стінкою на два майже однакові приміщення³³.

²⁴ В. И. Довженок. Древнерусские городища на среднем Днепре.—СА, 4, стор. 267.

²⁵ На відміну від «связи» білоруси називають сіни в двокамерному житлі тристінном (В. Ю. Циркунов. О происхождении зодчества. М., 1965, стор. 132).

²⁶ В. А. Богусевич. Археологичні розкопки в Чернігові в 1949 та в 1951 рр.—АП, т. V, стор. 8.

²⁷ В. К. Гончаров. Райковецкое городище. К., 1950, стор. 31—32.

²⁸ Лише в двох випадках простежено з'єднання малої кліті з двома великими.

²⁹ Р. О. Юра. Древний Колодяжин.—АП, т. XII. К., 1962, стор. 64.

^{29а} П. И. Засурцев. Постройки древнего Новгорода.—МИА, № 65. М., 1959, стор. 286.

³⁰ В. И. Равдоникас. Старая Ладога.—СА, XI. М.—Л., 1949, стор. 23.

³¹ В. И. Равдоникас. Старая Ладога.—КСИИМК, вып. XI. М.—Л., 1945, стор. 35—36.

³² Г. П. Гроздилов. Раскопки древнего Пскова.—Археологический сборник ГЭ, вып. 4. Л., 1969, стор. 33, 34, 49.

³³ Хати-п'ятистінки відомі також в Старій Ладозі і Новгороді, де вони з'являються вже в X ст. (Л. П. Гуссаковский. Древнерусское народное жилище VIII—XIII в. Автореферат кандидатской диссертации. М., 1956, стор. 9).

Зруби з прибудованими до них сіньми відомі також на Пронському городищі³⁴ і в Дмитрові³⁵. Трикамерне наземне житло відоме на Русі здавна. Так, на згадуваному вже Щучинському городищі виявлено одне наземне стовпове житло (4,1×4,1 м), яке поділялося двома внутрішніми перегородками на три невеличкі камери, кожна з яких, певно, мала особливе призначення³⁶.

Велике наземне зрубне житло XI—XII ст. площею 54 м², що складалося з трьох приміщень, відкрито В. А. Богусевичем у 1950 р. в Києві на Подолі³⁷. Воно поділялося внутрішніми перегородками на три майже рівні частини. У центральному приміщенні розміщувалась піч. Східне приміщення використовувалось як майстерня, а західна камера була, певно, підсобним приміщенням. Судячи по знахідках, житло належало токарю, який виготовляв дерев'яний посуд³⁸.

Залишки багатокамерного наземного будинку зрубної конструкції XII ст., який, очевидно, належав представникові феодалної знаті, розкопано Б. О. Рибаківим на дитинці стародавнього Чернігова³⁹. На жаль, контури і розміри житла простежити не вдалося. Зрубна хата з сіньми (XI—XII ст.) і прибудованим до неї критим двором для худоби була знайдена Л. А. Голубевою в Білоозері⁴⁰. Два трикамерні зрубно житла XII—XIII ст. виявлено розкопками Г. П. Грозділова у Пскові⁴¹. Особливістю їх було те, що сіни не з'єднували хату з господарським приміщенням (кліттю), а були прибудовані збоку. В Новгороді відкрито 10 комплексів тричленної пов'язі з боковими сіннями, які відносяться до X—XI ст.⁴² М. П. Мілонов на давньоруському городищі Гать розкопав будівлю, що складалась з житлового приміщення, сіней, які до нього примикали і господарські частини, яка розташовувалась поруч з сіннями, але не з'єднувалась з ними проходом⁴³. Слід підкреслити, що планування описаних вище трикамерних жител не відповідає етнографічним типам пов'язі. Беззаперечно трикамерна пов'язь, яка цілком відповідає етнографічному типу пов'язі, поки що відома в Білоозері і Новгороді.

В Білоозері була відкрита «хата-двійня» XI—XII ст., яка складалась з двох житлових приміщень, з'єднаних сіннями, і розташованим позаду двором⁴⁴. У Новгороді тричленна пов'язь етнографічного типу (хата + сіни + кліть) зустрілася у шарах X—XVI ст. 28 разів⁴⁵. Безсумнівно, що ця найбільш економічно вигідна форма поєднання житлового і господарського приміщень була відома задовго до X ст., але поки що не зафіксована археологічно. Ця форма пов'язі виникала в умовах села і проникла в міста, головним чином, в порядку збереження будівельних традицій у мешканців, які переселялися із сіл в міста.

Щодо двокамерних жител активність будівельних традицій простежується з більш ранніх часів.

Як свідчить археологічний матеріал, двокамерні напівземлянкові

³⁴ Н. П. Милонов. Славянские жилища по данным археологических раскопок Пронского городища. Рязань, 1931.

³⁵ Н. П. Дмитров. Дмитровское городище (Кремль города Дмитрова).— СА, № IV, М., 1937, стор. 154.

³⁶ В. И. Довженок. Древнерусские городища на среднем Днепре.— СА, 4, стор. 267.

³⁷ В. А. Богусевич. Археологичні розкопки в Києві на Подолі в 1950 р.— Археологія, т. IX, К., 1954, стор. 47, 48.

³⁸ Інтерпретація цього житла як наземного дерев'яного будинку викликала досить серйозні заперечення з боку археологів (М. К. Каргер. Древний Киев, т. I, стор. 349, 365, 366).

³⁹ Б. А. Рыбаков. Древности Чернигова.— МИА, № 11, М., 1949, стор. 65, 66.

⁴⁰ Л. А. Голубева. Древнее Белоозеро.— КСИИМК, вып. XI, М., 1951, стор. 40.

⁴¹ Г. П. Гроздилов. Вказ. праця, стор. 22—24, 31, 32.

⁴² П. И. Засурцев. Постройки древнего Новгорода.— МИА, № 65, стор. 287.

⁴³ Л. П. Гуссаковский. Вказ. праця, стор. 9.

⁴⁴ Л. А. Голубева. Древнее Белоозеро.— КСИИМК, вып. XI, стор. 40.

⁴⁵ П. И. Засурцев. Постройки древнего Новгорода.— МИА, № 65, стор. 286.

житла добре відомі східнослов'янським племенам другої половини I тисячоліття н. е. Так, на городищі Тітчиха боршевської культури (VIII—X ст.) Г. М. Москаленко відкрила напівземлянкове стовпове житло 14 м², яке мало невеличку прибудову — комору (трохи більше 2 м²)⁴⁶. Подібне двокамерне напівземлянкове житло (№ 47) виявлене І. І. Ляпушкіним на Новотроїцькому городищі роменської культури (IX—X ст.)⁴⁷. Таке ж двокамерне напівземлянкове житло досліджене К. В. Берняковичем на ранньослов'янському поселенні VIII—IX ст. в Ужгороді⁴⁸.

Найбільш раннім із відомих нам східнослов'янських двокамерних жител є напівземлянкове житло № 1, розкопане І. С. Винокуром і О. М. Приходнюком у 1966 р. на поселенні VI—VII ст., неподалік від райцентру Городка Хмельницької обл.⁴⁹ З точки зору появи двокамерного напівземлянкавого типу на східнослов'янській території значний інтерес являють житла черняхівської культури (III—V ст. н. е.), відкриті поблизу с. Єрківці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. і в с. Луці-Врублівецький на Середньому Дністрі. Неподалік с. Єрківці В. М. Даниленко і А. Д. Столяр у 1948 р. розкопали черняхівський житловий комплекс напівземлянкавого типу який складався з двох заглиблених у материк приміщень і невеликих сіней⁵⁰. На черняхівському поселенні III—IV ст. в с. Луці-Врублівецькій М. О. Тиханова у 1953 р. виявила велике двокамерне житло, що було заглиблене на 0,9—1,0 м від давньої поверхні⁵¹.

Значно більше зустрінуто двокамерних наземних жител черняхівської культури, конструкція яких дуже подібна до сучасної української хати-мазанки лісостепової зони. Двокамерні наземні житла були досліджені в Ягнятині⁵², Пряжеві⁵³, Слободищі⁵⁴, Іванківцях⁵⁵ (Житомирська обл.), Кантемирівці (Полтавська обл.)⁵⁶, Лепесівці (Хмельницька обл.)⁵⁷, Будештах (Молдавська РСР)⁵⁸.

Особливий інтерес являють житла черняхівської культури, що мають більше ніж дві камери. Вони відомі у кількох пунктах.

В Будештах виявлено велике прямокутне житло (№ 2) площею до 100 м², в якому по поздовжній осі розташувались три печі на відстані 4—5 м одна від одної. Це житло, очевидно, мало не менше трьох приміщень⁵⁹.

Два будинки в Леськах (Черкаської обл.) були чотирикамерні: з одним великим і трьома маленькими приміщеннями⁶⁰. В Миколаївці (Чер-

⁴⁶ А. Н. Москаленко. Городище Титчиха. Воронеж, 1965, стор. 41, 181, 182.

⁴⁷ І. І. Ляпушкін. Городище Новотроїцкое.— МИА, № 74. М.—Л., 1958, стор. 134.

⁴⁸ К. В. Бернякович. Исследование древнеславянского поселения VIII—IX ст. в г. Ужгороде.— КСИА, вып. 3. К., 1954, стор. 40—42.

⁴⁹ І. С. Винокур, О. М. Приходнюк. Отчет об археологических исследованиях на территории Хмельницкой области в 1966 г.— НА ІА АН УРСР, стор. 6—8.

⁵⁰ В. М. Даниленко, Д. А. Столяр. Переяславська маршрутна експедиція.— АП, т. III. К., 1950, стор. 228.

⁵¹ М. А. Тиханова. Поселение культуры полей погребений в Луке-Врублевской Хмельницкой области.— КСИА, вып. 4. К., 1955, стор. 46.

⁵² Є. В. Махно. Ягнятинська археологічна експедиція.— АП, т. III. К., 1952, стор. 154, 155.

⁵³ І. С. Винокур. Старожитності Східної Волині першої половини I тисячоліття н. е. Старожитності Східної Волині. Чернівці, 1960, стор. 26.

⁵⁴ Там же, стор. 35.

⁵⁵ Там же, стор. 41.

⁵⁶ Є. В. Махно. Кантемирівське поселення та могильник культури полів поховань.— АП, т. III. К., 1952, стор. 234.

⁵⁷ А. М. Тиханова. Раскопки на поселении III—IV вв. у с. Лепесовки в 1957—1959 гг.— СА, 2. М., 1963, стор. 182.

⁵⁸ Э. А. Рикман. Жилища Будештского селища.— МИА, № 82. М., 1960, стор. 305, 311.

⁵⁹ Там же, стор. 311.

каська обл.) розкопана чотирикамерна споруда виробничого призначення з гончарською піччю⁶¹.

Серед відомих жител зарубинецької культури (II ст. до н. е. — II ст. н. е.) двокамерні чи багатокамерні житла поки що не відомі, хоч не виключена можливість їх існування: багатокамерні житла на східнослов'янській території відомі з епохи неоліту.

Таким чином, можна зробити висновок, що тип дво- і багатокамерного східнослов'янського народного житла існував уже в перших століттях нашої ери і, постійно розвиваючись, проіснував протягом майже двох тисячоліть.

Р. А. ЮРА

Древнейшие традиции в планировке восточнославянского народного жилища

Резюме

Из многих общих черт русского, украинского и белорусского народного жилища, которые можно отнести к эпохе древнерусской народности и к более раннему времени, для рассмотрения выбрана только одна из основных — древнейшие традиции в горизонтальном членении.

В XVIII—XX в. у русских, украинцев и белорусов существовало три типа народного жилища: однокамерное, двухкамерное и трехкамерное, причем однокамерные жилища уже в XIX в. встречались довольно редко. Однокамерное жилище было господствующим типом жилища на восточнославянской территории, начиная с первых столетий нашей эры и до XVI в. Однако, наряду с однокамерными жилищами в это время существовали также двух-, трех- и многокамерные жилища. Такие жилища, относящиеся к эпохе Киевской Руси, были открыты археологами в Киеве, Чернигове, Белгородке, Вышгороде, Городское, Колодыжине, Щучинке, Плиснеске, Новгороде, Пскове, Старой Ладоге, Суздале, Белоозере и других пунктах.

Двухкамерные жилища были известны восточнославянским племенам и второй половины I тыс. н. э. (городища Титчиха, Новотроицкое, поселение в Ужгороде, поселение возле Городка).

С точки зрения появления многокамерного жилища на восточнославянской территории значительный интерес представляют некоторые жилища, обнаруженные на целом ряде поселений черняховской культуры.

Археологические данные позволяют сделать вывод, что тип многокамерного восточнославянского народного жилища появился уже в первых столетиях нашей эры, и, постоянно развиваясь, просуществовал на протяжении почти двух тысячелетий.

⁶⁰ А. Т. Смиленко, М. Ю. Браичевский. Черняховское поселение в с. Лески близ г. Черкассы.— МИА, № 139. М., 1967, стор. 38, 39, 45.

⁶¹ Е. В. Махно. Отчет о раскопках в с. Николаевке, Корсунь-Шевченковского района, Черкасской области.— НА ІА АН УРСР, стор. 4—10